

OSMANLI İLİM, DÜŞÜNCE VE SANAT DÜNYASINDA BALKANLAR

Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı
07-09 Mayıs 2014

Toplantı Yeri:
Trakya Üniversitesi Balkan Kongre Merkezi, Edirne

İstanbul 2014

**BİR DEVRİN UNUTULMAZ ESERİ:
“ZAĞRA MÜFTÜSÜ”NÜN HATIRALARI**

Rıdvan CANIM*

Tarihçe-i Vak'a-i Zağra, tarihimizde “93 Harbi” olarak bilinen ve Osmanlı Devleti için “sonun başlangıcı” olarak nitelendirilebilecek 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşları’nın Balkanlar ya da diğer adıyla Rumeli cephesinde sebep olduğu insanlık dışı acıların âbideleşmiş destanıdır. Yaşanan bu acılar, aslında yüzlerce hikaye, destan ve roman ortaya çıkarabilecekken ne yazık ki bu sahada kaleme alınmış eser sayısı bir elin parmaklarını geçmez. Bunun sosyolojik ve hatta psikolojik sebepleri üzerinde herhalde durulmalıdır. Yaşanan bunca acılar, elemeler neden hafızalardaki nisyan çukurlarına terkedilmiş, üstü neden örtülmüş, tarihin bu utanç tabloları neden yıllarca gözlerden uzak tutulmuştur bilinmez.

Yaşanan acıların bizzat tanığı olan, bizzat zulümlere maruz kalan bir müftü, eserin yazarı Hüseyin Raci Efendi’nin hayatına dair bilinenler de ne yazık ki yine kendisinin naklettiklerinden ibarettir. Buna göre Hüseyin Raci Efendi’nin babasının adı Hasan, dedesinin ismi de Mustafa’dır. Hüseyin Raci Efendi, bugün itibarıyla Orta Bulgaristan şehirlerinden biri olan Stara Zagora yani yaklaşık beş asır boyunca Osmanlı’nın “Eski Zağra” adını verdiği şehirde yerleşmiş bir ailenin çocuğudur. Eski Zağra’da Rüştîye Mektebi Muallimliği ve Müftülük görevlerinde bulunduğu bilinmektedir. Bundan dolayı adı geçen eser *Zağra Müftüsünün Hatıraları* adıyla da bilinir.

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, ridvancanim@trakya.edu.tr

Hüseyin Raci Efendi, Rusların Eski Zağra'ya girmesinden sonra kasabanın ileri gelenleriyle beraber hükümet konağında hapsedilmiş, bir zaman sonra Süleyman Paşa kuvvetlerinin Eski Zağra'yı yeniden ele geçirmesi üzerine serbest kalmış, hicretin başlaması ile de ailesiyle birlikte 1877 yılı Ağustos ayında İstanbul'a göç etmiştir. İstanbul'a gelişinden sonra ise başından geçenleri, gözlem ve hâtıralarını eşe dosta anlatmış, biraz da onların teşvikiyle eserini meydana getirmiştir. Kitabını bastırmak için Maarif Vekâleti'nden izin almaya çalışırken, Plevne'nin düştüğü haberini almış ve kitabının yayını işini ileri bir tarihe ertelemiştir. Bu arada eserini yeniden gözden geçirme imkânını bulmuş, bu vesileyle bazı ekleme ve düzeltmeler de yapmıştır. O sıralarda Abdi Paşa'nın Divan-ı Harb'e verdiği lâyiha eline geçmiş, ondan yararlanmış, ayrıca bu muharebeyi çok iyi bilen, doğru sözlü bir kumandanımız da eseri okuyarak rastladığı yanlışları tashih ve noksanları tamamlaması için ona bilgi nakletmiş, böylece kitabındaki eksiklikleri olabildiğince gidermiş, gerçeklerin ortaya çıkmasına çalışmıştır.¹ Hüseyin Raci Efendi'nin, eserine son şeklini verdiği 1896 (1321) yılında sağ olduğu anlaşıyor.

Tarihçe-i Vak'a-i Zağra, Hüseyin Raci Efendi'nin oğlu, topçu mümtaz binbaşı Necmi Raci Bey tarafından, babasının vasiyeti doğrultusunda ilk defa (1326) 1910 yılında İstanbul'da yayınlanır. Necmi Raci Bey, hadiselerin patlak verdiği 93 Harbi esnasında ailesi ile birlikte Eski Zağra'da olup 8 yaşlarındadır. Dolayısıyla söz konusu insanlık dramını çocuk gözüyle gören ve bizzat, bilfiil yaşayan birisidir. Ve bu drama konu olan destanın da aslında kahramanlarından biridir.

Tarihçe-i Vak'a-i Zağra, üç bölümden oluşur. 1.bölüm; eserin yaklaşık üçte ikisini ve dolayısıyla esasını oluşturan *Tarihçe-i Vak'a-i Zağra* adını taşır. Bu bölüm, büyük Balkan göçünün ardında bıraktığı acı hatıralardan ibarettir. Rusların Tuna Nehri'ni geçmelerinden itibaren yazarın bulunduğu Eski Zağra'ya ulaşincaya kadar adım adım ilerleyişlerini, Osmanlı şehirlerinde, köy ve kasabalarında Bulgarların da katılımıyla gerçekleştirdikleri mezalimi anlatır. Eski

¹ Özcan, Mustafa; "Bir Müftü'nün Hatıraları: Tarihçe-i Vak'a-i Zağra", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, Konya 1997, s. 340.

Zağra'nın Rus işgaline maruz kalışından Süleyman Paşa tarafından kurtarılmasına kadar geçen süre içinde yaşanan acı dolu olayları tek tek isimler vererek, en ince ayrıntılarına kadar aktarır. Ve ardından gelen muhaceret; vatanından, doğup büyüdüğü topraklardan kopuş. Bu yönüyle *Tarihçe-i Vak'a-i Zağra*, bir bakıma bir "savaş günlüğü"dür.

Eserin ikinci bölümü, *Hercümerc-i Kıt'a-i Rumeli* adını taşır. 93 Harbi'nin Rumeli cephesindeki askeri harekâtının ana hatlarıyla ele alındığı bu bölüm, esasen bu süreçte yapılan askerî hataları ve bunların sonuçlarını dile getirir. Süleyman Paşa'nın Eski Zağra'yı Rusların elinden kurtarması, bu zaman zarfında çekilen acılar, yaşanan zulümler ve hicret olayının yürekleri parçalayan sahneleri bu bölümde anlatılır.

Eserin üçüncü bölümü *Hicretnâme* adını taşır. Bu manzum destanın tamamı 364 beyitten ibarettir. Bu kısım besmele ile başlar ve yüce Allah'ın gücünden büyüklüğünden söz eder. O'nun âlemi bir anda varetteği gibi, bir anda da yok edebileceği bildirilir. O'na duyulan iman ve inanç yansıtılır. İlk 25 beyitte bu imanın derinliği görülür. Bunu daha sonra, kâinâtın yaratılış sebebi sayılan Peygamberimize yönelik duyguların dile getirildiği mısralar izler. Bu bölümde peygamberimizin de hicret ettiği, dolayısıyla gurbet ve hicretin sünnet olduğu, O'nun ümmeti uğruna nice zahmet ve eziyetlere katlandığı belirtilir. 43. beyitten itibaren "göç" olayının hikâyesi başlar.² Uzun asırlar boyunca yaşadıkları topraklardan apar topar kovulan insanların hazin yolculuğunu anlatan *Hicretnâme*, aslında sade sayılabilecek bir Türkçe ile yazılmıştır. Muhacirlerin çilesi Edirne veya İstanbul'a ulaşınca da bitmez aslında. Perişanlık uzan yıllar, geldikleri bu topraklarda da sürüp gider. İtilip kakılırlar, dışlanırlar, açlık ve sefalet sonrası onları bekleyen hastalıklar vardır. Bütün bu yaşananlar da *Hicretnâme*'nin, bu hazin göç destanının satırları arasında yer alır.

Dikkatle bakılacak olursa bizim kültür ve edebiyatımızda birtakım tarihî hadiselerin özellikle yazılı edebiyata yeterince yansımadağı görülecektir. Bu büyük millet, tarihteki o şanlı günlerinin ardından üç kıtada büyük acılar yaşamış;

² Özcan, Mustafa; a.g.e., s. 342.

şehirleri aylarca yıllarca kuşatmalar, işgaller yaşamış, ölümler görmüş, göçlere maruz kalmıştır. Kuşkusuz çok kara günler görmüş, dolayısıyla unutulmaz ağıtlar yakmış, ne var ki bunların pek azı yazılı edebiyata yansımıştır. Sözlü gelenekte dilden dile dolaştığı muhakkak olsa da “söz uçar, yazı kalır” fehvasınca yazıya geçirilmeyen bütün bu hatıralar kaybolup gitmiştir. Elbette maksadımız, niyetimiz acıları hatırlayıp hatırlatarak kin ve nefret duygularını köpürtmek değildir. Ama milletlerin her zaman bir tarih hafızasına ihtiyacı olduğu da bilinen bir gerçektir. Bir milletin “geçmişi” daha çok “geleceği” için önemli olmalıdır. Herhalde övünmek veya üzölmek için değildir. Dolayısıyla hafızasını kaybetmiş nesillerin millet olarak geleceklerini inşa noktasında zorlanmaları çok tabiidir.

Edebiyatımızda *Tarihçe-i Vak'a-i Zağra*'dan ilk sözeden Recaizâde Mahmud Ekrem'dir.³ Onu bir Rumeli/Balkan çocuğı olan Üsküp doğumlu Yahya Kemal Beyatlı izler. O, doğup büyüdüğı topraklara kayıtsız kalmayan, her fırsatta söz konusu coğrafyanın kültür ve edebiyatını, tarihini Anadolu'ya taşımayı başaran önemli şahsiyetlerden biridir. O, 1921 (1337) yılında Dergâh Mecmuası'nda yayınladığı *Balkan'a Seyahat*⁴ adlı yazısında *Tarihçe-i Vak'a-i Zağra* için şunları söyler:

Bir Türk gönlünde nehir varsa Tuna'dır, dağ varsa Balkan'dır. Vâkıa, Tuna'nın kıyılarından ve Balkan'ın eteklerinden ayrılalı kırk üç sene oluyor. Lakin bilmem uzun asırlar bile, o sularla, o karlı tepeleri gönlümüzden silecek mi?

Sabah erken Burgaz'dan kalkan tren yarı gecede Sofya'ya varıyor. Yol, sahilden Filibe'ye kadar ovoidan geçiyor. Şimalden bir düziye Balkan tepeleri görünüyor. İki tarafta işlenmiş topraklar. İstasyonlar gayet sık. Aydos, sonra Karinabad, Yanbolu tek kalan camileri ve minareleriyle görünüyorlar. Daha sonra Yeni Zağra, ağaçlar arasında kaybolmuş bir ova şehri. Daha sonra dağ eteğinde büyük bir dikili taş. Bu sütun Rusların meşhur Duranlı müsademesinde düşen askerlerine diktikleri bir abideymiş..

³ Recaizade Mahmud Ekrem; *Ta'lim-i Edebiyat*, İstanbul, 1882. s. 185-186. Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, İstanbul 1973, s. 146-149.

⁴ Yahya Kemal Beyatlı, “Balkan'a Seyahat”, *Dergâh Mecmuası*, Nr. 14, 18. Son Teşrin 1921, s. 17.; Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, İstanbul 1973, s. 146-149.

Duranlı âbidesinden biraz sonra dağ eteğinde Eski Zağra görünüyor. Bilâ-ihhtiyar Raci Efendi'yi hatırladım. Daha çocukken Recaizade'nin *Talim-i Edebiyat'*ında, bilmem neye misal, beş on satır okumuştum. Bu misalin altında da bu kayıt vardı: **Raci Efendi. Tarihçe-i Vak'a-i Zağra.** Türkçe'de bu nesir nümûnesi ayanında güzel bir parça görmedim. Muharrir, işgale uğramış bir Türk şehrinin hapishanesinden mahpusların zincirden boşanır gibi çıkışını naklediyordu, bu kadar.

Bu satırların ne muharririni tanıyorum ne de hangi kitaptan alındığını biliyordum. Maamâfih daima yüreğimde tesirini hissettim.

Senelerden sonra bir gün Fatih'ten geçerken bir mahalle bakkalının camında bir kitap gözüme ilişti: **Tarihçe-i Vak'a-i Zağra.** Müellifi Raci Efendi. Kitapta bir kıt'a vardı ki hatırımda kalan ilk mısraı bu idi: "Aziz-i vakt idik a'dâ zelil kıldı bizi !"

Kitabı satın aldım. Bu kıraatin teessürü iliklerime kadar geçti. Zağra Müftüsü Raci Efendi, doksanüçte, General Gurko'nun Eski Zağra'ya ilk defa nasıl girdiğini, Müslümanların çoluk çocuk, kadın ihtiyar nasıl kesildiklerini, sonra Süleyman Paşa ordusunun melekü's-siyâne (koruyucu melek, r.c.) gibi yetişip Eski Zağra'yı nasıl kurtardığını, Müslümanların cehennemî bir matemden birdenbire delice bir sevince nasıl geçtiklerini, mağlubiyetten sonra da ikinci ve son felaketi, İstanbul'a doğru o acıklı hicreti bütün sahneleriyle naklediyordu. Lakin, nasıl temiz, yavaş ve duygulu bir naklediş. **Tarihçe-i Vak'a-i Zağra'yı** Falih Rıfkı gibi Türk nâşirlerine gösterdim. Onlar benden ziyade hayran oldular. Bu kitap Türklerin vatan edebiyatında en samimi ve en yüksek bir şaheseridir. Onun için de okunmaz!

Samimi bir eserin ne yaman kudreti vardır. Eski Zağra'ya Raci Efendi'nin çizdiği levha haricinde bakamadım. Şehirde bir iki cami ve minare kalmış; lakin Müslümanlık daha o darbeye bir defa dağılmış, ondan sonra da anavatana hicret etmiş."⁵

Günümüz yazarlarından Kadir Mısıroğlu da 1972 yılında kaleme aldığı iki ciltlik *Moskof Mezalimi* adlı kitabının ikinci cildine **Tarihçe-i Vak'a-i Zağra'dan** bazı parçalar almıştır.⁶

⁵ Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebî Hatıralarım*, İstanbul 1973, s. 146-149.

⁶ Ertuğrul Düzdağ, *Zağra Müftüsünün Hatıraları, Tarihçe-i Vak'a-i Zağra, (Hüseyin Raci Efendi)*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, Tarihsiz. s. 17.

Tarihçe-i Vak'a-i Zağra'nın bir ibret belgesi olarak genç nesillere okunmasında ve okutulmasında hepimizin üzerine düşen görev ve sorumluluklar olduğuna inanıyorum. Bu vesileyle bu hazin manzumenin müellifine rahmet diliyor, terk-i vatan esnasında hayatlarını kaybeden vatan evlatları ile birlikte hepsinin mekanlarının cennet olmasını temenni ediyorum. Beni sabırla dinlediğiniz için hepimize teşekkür ediyor, selam ve saygılarımı sunuyorum.

Kaynakça

Ertuğrul Düzdağ, *Zağra Müftüsünün Hatıraları, Tarihçe-i Vak'a-i Zağra*, (Hüseyin Raci Efendi), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, Tarihsiz.

Özcan, Mustafa; "Bir Müftü'nün Hatıraları: Tarihçe-i Vak'a-i Zağra", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, Konya 1997, s. 340.

Recaizade Mahmud Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyat*, İstanbul, 1882.

Yahya Kemal Beyatlı, "Balkan'a Seyahat", *Dergâh Mecmuası*, Nr. 14, 18. Son Teşrin 1921.

Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebî Hatıralarım*, İstanbul 1973.